

15. Концепція модернізації хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины (проект) // Экономика и право. — 2006. — № 2(15). — С. 5-16.

16. Знаменський Г. Наукоємність сучасного господарського права // Право України. — 2010. — № 8. — С. 19-25.



Старинський Микола Володимирович

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ
«УАБС НБУ», кандидат юридичних наук*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТРУЮВАННЯ ПОНЬЯТЬ (ДЕФІНІЦІЙ) В ПРАВІ

На початковому етапі дослідження будь-якого явища та становлення вчення (науки) про нього перед дослідниками постає ряд завдань від вирішення яких залежить адекватне сприйняття нового знання про досліджуваний об'єкт чи явище суспільством та індивідом. На наш погляд головними серед таких завдань є побудова адекватних дійсності правових понять та категорій як головних абстрактно-логічних форм відображення соціально-правової реальності. Проте варто наголосити на тому, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки методологічним питанням конструювання і побудови абстрактно-логічного поняттєвого апарату приділяється недостатньо уваги. Це призводить до того, що понятійно-категоріальний апарат який закріплений в чинних нормативно-правових актах України досить часто змінюється і швидкість його зміни не сприяє стабільності правовідносин що виникають в українському суспільстві.

Враховуючи зазначене на сучасному етапі розвитку юридичної науки взагалі та науки яка досліджує цивільні правовідносини на перший план виходять питання методології конструювання понять і категорій яка б дозволила створити адекватний понятійно-категоріальний апарат що відображав би об'єктивну реальність суспільних відносин. Тому метою та завданням даної статті є окреслення головних методологічних засад конструювання понять (дефініцій), що мають бути використовувані при нормотворчості.

Досліджуючи наукову літературу, що присвячена методології юридичної науки варто зазначити, що питанням методології конструювання юридичних понять і категорій присвячено досить багато робіт. Серед них варто виділити роботи таких вчених як А. М. Васильєв [1], Д. А. Керімов [8], В. М. Карташов [7], Ю. А. Денисов, Л. І. Спірідонов [6; 13], І. С. Самощенко, В. М. Сірих [11; 12], М. Ф. Оразіх [9], Г. С. Остроумов [10], М. Д. Шаргородський [16], Л. С. Явіч [17] та інші. Проте варто зазначити, що наукові результати які були отримані використовуються на практиці не досить ефективно.

Аналізуючи чинне законодавство України взагалі та цивільне законодавство зокрема і звертаючи увагу на дефініції, що закріплюються на рівні законів та підзаконних нормативно-правових актів варто наголосити на тому, що вони не досить чітко відображають явища і відносини що виникають в українському суспільстві.

Аналіз наукових робіт вчених, що займались методологією юридичної науки надає можливість окреслити основні, на наш погляд, методологічні прийоми які

мають використовуватись при створенні та конструювання понятійно-категоріального апарату науки права взагалі, та науки що досліджує цивільні правовідносини.

Перед тим як перейти до розгляду методологічних засад конструювання юридичних (правових) дефініцій варто звернути увагу на те, що собою являє така категорія як «поняття» і категорія «дефініція».

Узагальнюючи підходи, що містяться в науковій літературі яка присвячена філософії та методології науки можна сказати що під категорією «поняття» розуміють мінімально-логічну форму уявлення знань. З точки зору логічного знання «поняття» — це форма мислення, що включає в себе сукупність ознак, необхідних і достатніх для вказівки чи виділення будь-якого предмету (чи класу предметів). Розглядаючи «поняття» як форму мислення варто вказати на те, що воно є відображення явищ та предметів з боку їх суттєвих ознак. Як зазначено в літературі поняття здатне відображати глибинний, сутнісний бік явища. Характерною рисою поняття є те, що за їх допомогою різні предмети, властивості і відносини відображаються в людській свідомості через їх сутнісні ознаки [2, С. 87]. Дослідники звертають увагу на те, що поняття будучи утвореним свідомістю індивіда є результат узагальнення предметів чи об'єктів певного класу і його виділення по певній сукупності загальних для предметів чи об'єктів цього класу — і в сукупності відмінних для них — ознак.

Також в літературі акцентується увага на важливості відрізнити такі категорії як поняття та уявлення (рос. представления) що може виникнути в уяві людини при роздумах про предмет чи при сприйнятті мови. Варто наголосити що уявлення це суто чуттєва складова свідомості індивіда. Поняття ж відноситься до суто когнітивного плану. Це означає, що не залежно від того, якими перцептивними образами супроводжується поняття в індивідуальній свідомості, воно може бути висловлене, стати частиною суджень, бути піддане аргументованому звіту про свій зміст та має бути зрозумілим іншому учаснику мовної взаємодії.

Аналіз наукової літератури дає можливість зазначити, що «дефінація» як категорія виступає засобом пізнання сутності того чи іншого явища, в нашому випадку правового, ключ до праворозуміння, інструментарій для філологічного та спеціально-юридичного способів тлумачення правових норм. Такий висновок можна зробити і на підставі аналізу чинних нормативно-правових актів який показує, що для правильного і чіткого вираження власної волі законодавець використовує не тільки загальноприйнятту лексику, але й спеціально галузеву термінологію, дефініції, що характеризується більш високим ступенем формальної визначеності. І цей високий ступінь формальної визначеності набувається саме за рахунок дефініцій.

Таким чином можна з впевненістю говорити, що поняття, як мінімально-логічна форма уявлення про певний об'єкт чи предмет об'єктивується в дефініціях що закріплюються в чинному законодавстві перетворюючись на правові (законодавчі) дефініції.

Роль правових дефініцій є величезна, оскільки неточна дефініція чи її відсутність призводить до можливості маніпулювати змістом, формувати хибні уявлення, що призводить до прийняття помилкових рішень органами правозастосування.

Проте варто зазначити, що не всі явища чи предмети потребують наявності дефініції тому що, як зазначають дослідники [15, С. 172], дефініції мають і негативний бік оскільки збільшують і загромаджують законодавство. Також варто

додати, що дефініції звужують можливості інтерпретації правової норми та обмежують межі її тлумачення судами та іншими суб'єктами правозастосування, що як вірно зазначає С. Ю. Головіна [3, С. 655], не завжди можна вважати позитивним явищем, особливо в умовах відставання законодавства від потреб юридичної практики.

В наукових роботах які присвячені правовій лінгвістиці [5, С. 68] сформульовано чотири основних ознаки наявності яких свідчить про необхідність об'єктивації поняття у вигляді нормативної дефініції, а саме:

- поняття створене шляхом переосмислення загальноживаних слів чи з використанням нетрадиційної лексики;
- поняття сформульовано за допомогою слів, що дуже часто вживаються в побуті та викликають множинні смислові варіанти;
- з врахуванням мети нормативного акту поняття є спеціальним;
- поняття по-різному трактується юридичною наукою та практикою.

При розробці правових понять і їх об'єктивації в дефініції, враховуючи що конструювання поняття це логічна операція, мають бути дотримані наступні правила, що вироблені наукою логікою [4, С. 103-105], а саме правило співвіднесення, правило кола, правило відсутності вказівки на негативні ознаки, правило зрозумілості.

Керуючись правилом співвіднесення при конструюванні дефініції варто звертати увагу на те, щоб визначуване співпадало з тим чим визначається, оскільки в разі включенні в те чим визначається зайвих елементів його нормативне визначення буде ширше фактичного і навпаки позбавлення уваги певних суттєвих елементів призводить до необґрунтованого звуження сфери дії поняття.

Керуючись правилом кола при конструюванні дефініції варто уникати визначень які базуються на інших визначеннях, а ці другі визначення визначаються через перше. Порушення цього правила призводить до виникнення тавтології.

Керуючись правилом відсутності вказівки на негативні ознаки слід уникати визначати поняття через перерахування ознак, що відсутні в явищі чи об'єкті дефініція якого конструється.

Керуючись правилом зрозумілості слід використовувати слова, що є зрозумілими, однозначно сприймаються невизначеним колом суб'єктів та мають бути відомі більше ніж поняття дефініція якого конструється.

Прийшовши до висновку про необхідність дослідження правового явища досліднику варто спочатку максимально його усвідомити, оскільки процес пізнання складається з формування у свідомості ідеальної моделі досліджуваного явища. Такий свідомий (той що знаходиться у свідомості) аналог реально існуючого явища є науковим поняттям і головним інструментом наукового мислення і пізнання, в що процесі дослідження та нормотворення може перетворитись на правову дефініцію.

В юридичній літературі, що стосується методології науки, в якості способу створення наукових понять пропонується метод сходження від конкретного до абстрактного. Суть цього методу заключається в тому, що початкові наукові поняття формуються в процесі переводу в абстрактну форму емпіричних знань про явище за яким спостерігають. Чуттєве уявлення про досліджуваний предмет розкладається на елементи, найбільш прості абстракції, з яких потім у свідомості створюється структура досліджуваного об'єкта. Як наслідок поняття, що сконструйовані з використанням такого методу представляють собою сукупність

загальних, повторюваних ознак явища. Варто звернути увагу на те, що зазначений метод є загальнонауковим, а в юриспруденції з його допомогою формуються всі основоположні поняття і категорії. Стосовно ж юридичної науки та спеціально-юридичних методів створення понять варто зазначити наступне.

В. М. Сірих пропонує три способи створення початкових юридичних понять: спосіб ізолюючої (аналітичної) абстракції, спосіб абстракції ототожнення і спосіб абстракції ідеї. Перший спосіб заключається в виділенні у свідомості дослідника окремої властивості явища і об'єктивації її в поняття. За допомогою другого способу виявлені раніше окремі ознаки явища порівнюються, після чого подібні правові феномени, що володіють подібними емпірично встановленими ознаками, об'єднуються в групи однорідних явищ та фіксуються за допомогою термінів. Третій спосіб означає процес відображення у свідомості ще не існуючих правових явищ та процесів, в результаті чого створюються уявні моделі-ідеї.

В процесі наукового пізнання правової реальності зазначені способи створення початкових понять використовуються як окремо так і в поєднанні проте, тільки в сукупності вони являють собою метод сходження від конкретного до абстрактного.

Варто наголосити на тому, що продуктивність методу сходження від конкретного до абстрактного досить обмежена об'єктивними рамками. Результатом його застосування є лише початкові наукові поняття, що представляють собою просту сукупність характерних ознак явища. Тобто використання цього методу можна охарактеризувати як попередній етап пізнання правової дійсності який дозволяє виділити родові ознаки досліджуваного явища.

На думку Д. А. Керімова, істинно наукове поняття від побутового відрізняє здатність відображати суттєві ознаки досліджуваного явища. Однак перерахунок навіть суттєвих ознак не дає уявлення про сутність явища, оскільки для більш глибокого розуміння явища необхідно з'ясування різних взаємозв'язків об'єкта з іншими правовими явищами, його співвідношення з суміжними поняттями. На етапі виявлення зазначеного (ознак поняття) в процесі пізнання окрім родових ознак поняття включає в себе систему елементів, з яких складається предмет дослідження, і тим самим відображає його структуру. У зв'язку з цим виділена абстракція продовжує розвиватись, накопичувати відомості відносно досліджуваного явища і поступово трансформується в «поняття загальних імен (позначень)» в «поняття як систему знань».

Але слід зазначити, що поняття не може помістити в собі абсолютно всі ознаки досліджуваного явища, відобразити всі сторони взаємодії правових феноменів. Формальна логіка не може надати інструментарію, що дозволяє відобразити у свідомості сутність досліджуваного явища юридичної дійсності. В даному випадку досліднику на допомогу приходить метод сходження від абстрактного до конкретного. Це сукупність прийомів заснованих на принципах матеріальної діалектики, які відображають сутність права як тотального цілого у всій багатоманітності його внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків за допомогою створення органічної системи взаємопов'язаних юридичних понять.

Якщо метод сходження від конкретного до абстрактного представляє собою розчленування єдиного емпіричного образу досліджуваного явища на складові частини, то в подальшому (в процесі використання методу сходження від абстрактного до конкретного) проходить зворотній процес поєднання в єдине ціле вже досліджених та пізнаних суттєвих ознак в взаємопов'язану систему понять. Результатом використання методу сходження від абстрактного до конкретного є вже не проста сукупність понять, що характеризується основними ознаками

досліджуваного явища, а органічна система понять в їх взаємозв'язку яка відображає саму суть явища.

Чітке дотримання зазначених методологічних засад та правил логіки, на нашу думку, надасть можливість закріплювати на рівні законодавства термінопоняття, що максимально наближені до об'єктивної реальності та точно відображають сутність суспільних явищ.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. — М.: Юридическая литература, 1976. — 264 с.
2. Войшвилло В. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ. — М.: изд. МГУ, 1989. — 239 с.
3. Головина С. Ю. Проблемы формирования дефиниций в трудовом законодательстве России // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 года) / [под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского, Г. О. Матюшкина]. — Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — 1456 с.
4. Горский Д. П. Определение (логико-методологические проблемы). — М., 1974. — 312 с.
5. Губаева Т. В. Язык и право. — М., 2003. — 160 с.
6. Денисов Ю. А., Спиридонов Л. И. Абстрактное и конкретное в советском правоведении. — Л., 1987. — 300 с.
7. Карташов В. Н. Юридические дефиниции: некоторые методологические подходы, виды и функции // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: Материалы Международного «круглого стола» (Черновцы, 21-23 сентября 2006 года) / [под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского, Г. О. Матюшкина]. — Нижний Новгород: Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр «Юридическая техника», 2007. — 1456 с.
8. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. — М., 2003. — 521 с.
9. Орзих М. Ф. Содержание методологии юридической науки // Правоведение. — 1973. — № 1. — С. 21-27.
10. Остроумов Г. С. Правовое осознание действительности. — М.: Наука, 1969. — 170 с.
11. Самощенко И. С. Сырых В. М. К методологии познания государственно-правовых явлений // Советское государство и право. — 1965. — № 9. — С. 10-16
12. Самощенко И. С. Сырых В. М. К методологии советского правоведения // Советское государство и право. — 1973. — № 6. — С. 25-30
13. Спиридонов Л. И. Социальное развитие и право. — Л.: «Издательство ЛГУ», 1973. — 205 с.
14. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2 т. — М., 2000. — Т.1: Элементарный состав. — 528 с.
15. Ушаков А. А. Очерки советской законодательной стилистики: Учебное пособие. — Пермь, 1967. — 291 с.

16. Шаргородский М. Д. Право и объективные законы общественной жизни // Правоведение. — 1972. — № 5. — С. 99-105.

17. Явич Л. С. К вопросу о методологии юридической науки // Советское государство и право. — 1963. — № 5. — С. 85-90



Старинський, М.В. Теоретико-методологічні засади конструювання понять (дефініцій) в праві [Текст] / М.В. Старинський // Актуальні проблеми громадянського права : збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора А.А. Пушкіна (13-14 травня 2011 р.). — Х.: ХНУВС, 2011. — С. 60-65.